

Kvartetter op. 64

Verken tillkom under en omvälvande tid i Haydns liv. Hans arbetsgivare sedan många år, Furst Nikolaus Esterhazy, dog, och sonen, som inte var musikintresserad, avskedade en stor del av hovorkesterns medlemmar. Kanske var Haydn, trots allt glad för att äntligen kunna lämna landsbyggden för Wien. De möjliggjorde också Haydns första resa till London. Denna samling kvartetter blev klara 1790 och medfördes under resan till London. De utgör den andra samlingen av sex kvartetter som brukar kallas "Tostkvartetter" och denna senare samling tillägnades också Johan Tost, en f.d. violinist i Esterházyorkestern. Haydn lät dem publiceras av kompositören och förläggaren Leopold Kozeluch, antagligen för att hjälpa denne i hans affärsverksamhet.

Efter de sex tidigare kvartetterna i storslagen och brilliant stil, återvänder Haydn nu till en intimare ton liknande den i op. 33. Tonarterna är också exakt de samma som i op. 33. De tekniska svårigheterna är nu mera jämt fördelade på de olika instrumenten. Mozarts inflytande kan också anas i en del längre sångbara teman. Enligt Charles Rosen överträffade Haydn aldrig den mogna kraften och variationen i dessa kvartetter.

Stråkkvartett C-dur op. 64:1

1. *Allegro moderato* 2. *Menuetto: Allegro ma non troppo* 3. *Allegretto scherzando*
4 *Finale: Presto*
1790

I ett set om 6 kvartetter hade Haydn nästan alltid en i C-dur. Detta är den 5:e i C-dur fr.o.m. op. 20.

Första satsen är som så många gånger förr monotematiskt, vilket inte betyder att den är fattig på motiv eller händelser. Huvudtemat har regelbunden perioduppbyggnad om 8 takter:

Sidotemat i G-dur är en utveckling av huvudtemat med de två första takterna helt lika. Ett sluttema avslutar expositionen:

Som vanligt ska expositionen tas i repris.

Genomföringen är kort och koncis. Den inleds med utveckling av sluttemat. Även återtagningen är kort. Kanske är det därför som satsen avslutas med en lång och innehållsrik Coda. Den börjar med triolfigurer i Dess-dur(!), fortsätter med bl.a. 16-delsfrasen från huvudtemats 2:a takt och sedan med huvudtemats första takt i imitation i de olika stämmorna. Den slutar med motiv ur sluttemat.

Ovanligt nog ska denna andra del av satsen, alltså genomföring och återtagning, inte tas om, i alla fall inte enligt det partitur som jag har haft tillgång till. Det finns dock flera inspelningar som har avsnittet i repris.

Menuettsatsen inleds med det första temat i cellon. David Wyn Jones menar att detta är den första och enda gång som cellon fått denna ära i Haydns kvartetter.

Monotematiken fortsätter; Trios första tema har de fyra första tonerna gemensamt med menuttdelens tema. Och eftersom cellon, som ofta får inleda trion, men redan fått den äran i menuettdelen är det viola och violin 2 i samspel som presenterar triotemat. Det går i c-moll:

Den s.k. långsamma satsen har ett något snabbare tempo än brukligt. Den är tredelad men kan också sägas vara ett tema med två variationer. Temat består som så ofta hos Haydn av två delar, där den andra är betydligt utvidgad. Båda delarna ska tas i repris.

I den första variationen är det violin 2 som spelar melodin medan violin 1 har en mera utsirad motstämma. I sista variationen spelas temat i huvudsak av violan omväxlande med cellon.

I sista satsen lämnas monotematiken och här finns både en sidogrupp med ett nytt tema och ett längre, danslikt sluttema. Huvudtemat dansar fram på lätta fötter:

Ett längre överledningsparti byggs upp kring fallande 16-delsskalor. En sådan bildar också underlag för sidotemat:

Sluttemat följer omedelbart på det 8 takter långa sidotemat:

Detta mynnar i sin tur i två takter av huvudtemat.

Genomföringen börjar med en paus innan en märklig, ur djupet (läs cellon) stigande och spöklik variant av huvudtemat tar sin början och snart mynnar i ett fugato.

Återtagningen avstår från sluttemat och slutar i stället med en utveckling av huvudtemat.

Stråkkvartett h-moll op. 64:2

1. *Allegro spiritoso*
  2. *Adagio ma non troppo*
  3. *Menuetto: Allegretto*
  4. *Finale: Presto*
- 1790

I h-mollkvartetten med sina mörka undertoner återknyter Haydn till de stämningar av *Sturm und Drang*, som kännetecknade hans musik 20 år tidigare, bl.a. i kvartetterna op. 20. Men det finns även kopplingar till op. 33 nr 1 i samma tonart. Båda kvartetterna uppvisar samma växling mellan dur och moll.

Inledningssatsen, *Allegretto spiritoso*, inleds av en ensam första violin med ett tema som först i takt 4 ”hittar” satsens uppgivna tonart:

Sidotematet (8 takter) börjar långsamt i D-dur (första notexemplet) men avslutas med ett magnifikt utbrott i d-moll (andra notexemplet):

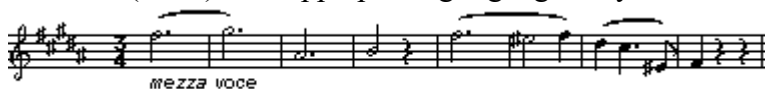

Det följs omedelbart av stigande sexter som kromatiskt förflyttar sig uppåt. I genomföringens mitt finns ett lågmält, magiskt avsnitt med dessa kromatiskt stigande intervaller, som nu har blivit oktaver och som avslutas i ett dramatiskt crescendo.

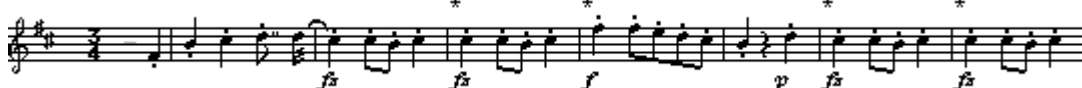

Även i återtagningen finns ett kort avsnitt av dessa intervaller, nu expanderade till två oktaver. De bidrar i alla sina framträdande till att ytterligare höja den dramatiska temperaturen i denna sats, som måste vara en av Haydns märkligaste i sonatform.

Enligt Haydn-biografen Robbins Landon är den långsamma satsen, *Adagio ma non troppo* (H-dur), *den vackraste adagiosats, som Haydn någonsin skrev*. Temat består av 17 takter (8 + 9) som upprepas några gånger i nya stämkonstellationer.

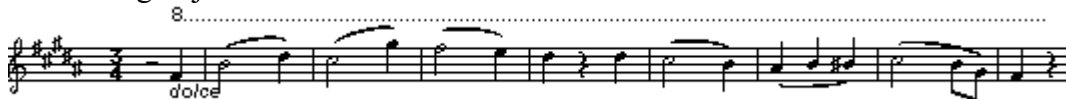

Mera ett scherzo än en menuett kallar Melvin Berger den tredje satsen, som Haydn betecknat *Menuetto: Allegretto*. Men nog finns det en allvarliga stämning här?

(I notexemplet ovan visar tecknet * i takterna 4, 5, 7, 8 platsen för ett för-slag. Detta för-slag finns även i takt 2 men har där ersatts med en notering som visar hur det spelas, dvs. hur det berör utseendet av den förgående taktens slut.)

Trion klingar ljuvt med sitt ländlerlika tema:

I sista satsen skingras äntligen de dystra stämningarna för gott. Den betecknas *Finale. Presto* och har sonatform. Ett glatt tema inleder:

Liksom i så många av Haydns sena kvartetter är satsen monotematisk. Detta får dock inte tolkas alltför bokstavligt. När sidogruppen börjar i parallelltonarten D-dur är temat visserligen likt det första men inte exakt:

Expositionen slutar med ytterligare en variant av temat

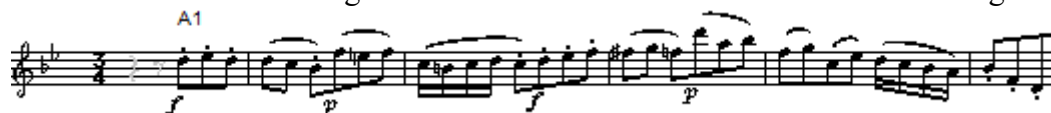
Expositionen spelas i repris liksom satsens andra del, genomföring + återtagning. Genomföringen, som är ovanligt lång, sprudlar av kvicka infall, bl.a. flera plötsliga pauser. Återtagningen är kort och leder över i en coda i H-dur, som ytterligare betonar den lättsamma stämningen. Dock slutar satsen i diminuendo och pianissimo.

Stråkkvartett B-dur op. 64:3

1. *Vivace assai* 2. *Adagio* 3. *Menuetto: Allegretto* 4. *Finale: Allegro con spiritu*
1790

Kvartetten sprudlar av livfullhet och energi och är mycket rytmiskt fokuserad, inte minst i mellansatserna. Karakteristiskt är också första satsens överflöd av teman. Det är ovanligt i ett konstnärskap som domineras så av monotematik.

Första satsens 7-taktiga huvudtema växlar mellan staccato- och legatomotiv.

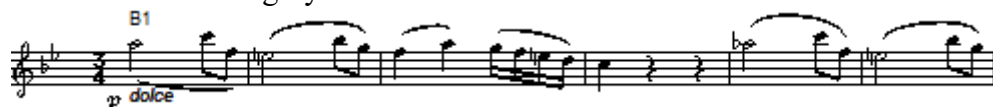

Upptaktens tre toner återkommer i tema B2 och C2.

Ett annat tema i huvudgruppen präglas av en galopperande rytm:

Sidotemat är ovanligt lyriskt:

Ett andra tema i sidogruppen utnyttjar huvudtemats upptakt i en sjunkande sekvens:

Det leder direkt till 16-delslöpningar, som efter två takter blir motstämma till det synkopladdade temat:

I slutgruppen hörs två teman, C1 och C2:

Genomföringen behandlar alla teman i huvud- och sidogrupp inte minst A2 och B3:s 16-delsfigurer. Återtagningen avstår från det första sidotemat och slutar med slutgruppens två teman. Även genomföring/återtagning har repristecken.

Adagiot utnyttjar, liksom kvartetterna nr 1 och 2 i op.64, en tredelad form byggd på ett tema med två variationer. A-delen utgörs av temat. Det består av 8 + 8 takter som båda tas om, alltså 32 takter sammanlagt. Vid omtagningen sker viss utsirning av melodin. De två temadelarna delas mellan violinerna. Notexemplet visar den första:

Del B är en variation av huvudtemat i ess-moll. Avsnittet har 24 takter:

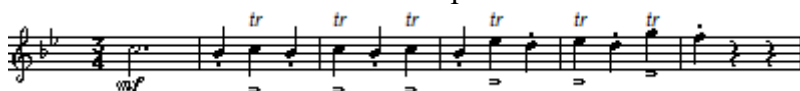

A:s återkomst utgörs av ytterligare en variation på temat. De första 8 takterna är dock identiska med temat.

Menuetten, *Allegretto*, verkar i början gå i stadig tretakt:

Men snart påverkas känslan av trygg meter genom betoningar på varannan fjärdedel, så som i ett avsnitt av den andra reprisen:

I Trion fortsätter taktförskjutningen, nu med hjälp av synkopering. Den gör att känslan av upptakt kan försvinna. Cellon hjälper dock till med toner på första fjärdedelen:

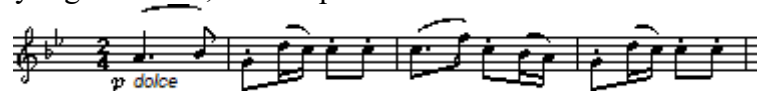
Finalen, *Allegro con spiritu*, utgör en härlig avslutning på en härlig kvartett. Reclams Kammermusikföhrer tycker att satsen har något ungerskt över sig. Huvudtemat har, liksom ett av temana från första satsen, galoppkaraktär:

Expositionen är av typen kontinuerlig, alltså utan egentlig sidogrupp (se op. 42). Detta hindrar inte att det finns intressanta passager utöver huvudtemat. Man kan t.ex. knappast undgå att lägga märke till en lugn passage i den annars framilande satsen:

En pregnantare melodi, som kanske skulle ha kallats sidotema om expositionen varit tydligt tvådelad, får nu epitetet sluttema:

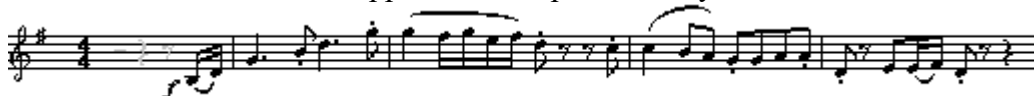
Genomföringe vidareutvecklar flera av expositionens inslag. Återtagningen bjuder heller inte på överraskningar om man inte ska räkna dit en generalpaus före sluttemat. Detta inleder en Coda lika lång som avsnittet före pausen.

Stråkkvartett G-dur op. 64:4

1. *Allegro con brio* 2. *Menuetto: Allegretto* 3. *Adagio: Cantabile sostenuto*
4. *Finale: Presto*
1790

Haydn bygger ofta till skillnad mot Mozart upp sina sonatformade kompositioner monotematiskt, alltså låter en enda utvecklingsbar idé prägla verket. Här, liksom i föregående kvartett, frångår han denna princip i den inledande satsen, *Allegro con brio*, som har åtminstone tre skilda teman.

Det inledande huvudtemat öppnar med en punkterad rytm av G-durackordets toner.

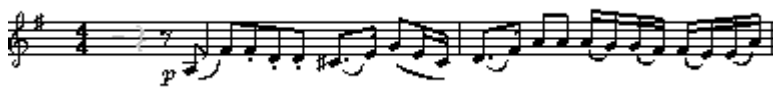

En kaskad av 16-delar i violin 1 leder till sidogruppen – alltså utan att vara föregången av en cesur – och vars första tema helt enkelt är huvudtemat i D-dur!

Ett andra sidotema är en 4-takters synkoperad nedåtgående rörelse i d-moll:

Ett sluttema sätter punkt för expositionen.

Expositionen ska tas i repris. Den koncentrerade genomföringen börjar med några korta fraser av sluttemat. Därefter följer en hisnande uppvisning i violin 1 innan sidotema 2 leder över till återtagningen. Först i återtagningen utvecklas huvudtemat.

Menuetto: Allegretto har ett gungande ländlerliknande inledningstema:

Trions melodier spelas helt av violin 1 till pizzicatoackompanjemang i övriga stämmor.

Den tredelade långsamma satsen, *Adagio* inleder med huvudtemat i C-dur:

B-delens tema är en variant av huvudtemat i c-moll.

När A-delen återkommer presenterar Haydn ytterligare en variation av huvudtemat.

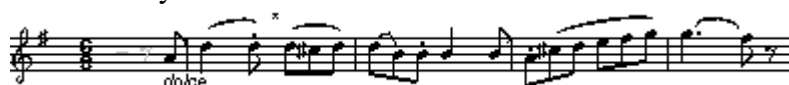
Den energiska sista satsen, *Finale: Presto*, är skriven i sonatform. Huvudtemat är glatt och okomplicerat.

(Asteriskerna markerar plats för för-slag liksom i nästa notexempel).

Sidotemat ändrar inte så mycket i stämningen, även om det står *dolce* i noterna.

Däremot kan man imponeras av hur Haydn har skapat det nya temat genom att kasta om melodirytmen i huvudtemats första takt:

Genomföringen börjar med växlingar mellan piano och forte i något som skulle kunna kallas frågor och svar, men övergår snart i en kontrapunktisk utveckling av huvudtemat. Återtagningen är ganska lik expositionen. Som vanligt väljer de flesta interpretter att avstå från repris av genomföring och återtagning.

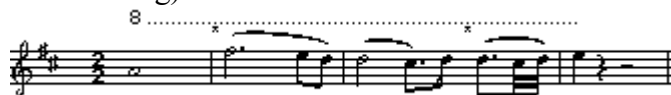
Stråkkvartett D-dur op. 64:5, Lärkkvartetten

1. *Allegro moderato* 2. *Adagio cantabile* 3. *Menuetto: Allegretto* 4. *Finale: Vivace*
1790

Detta är en av Haydns mest kända kvartetter. Första satsen, *Allegro moderato*, öppnar med ett enkelt stackatotema i de tre lägre stämmorna.

Temat fortsätter som ackompanjemang till nästa tema som spelas av violin 1 och som gett kvartetten dess smeknamn. (* i notexemplet markerar plats för prydnadsnoter, här som för-slag):

Sidotemat presenteras i violinerna:

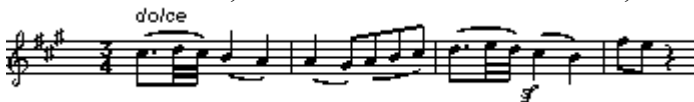
Men det blir endast en kort episod som omedelbart följs av en synkoperad passage i violan, som övriga stämmor efter hand faller in i, och som inför en mörkare stämning.

Ett utbrott av trioler tio takter före expositionens slut inleder slutgruppen.

Expositionen tas som vanligt i repris. Genomföringen har i mitten en unison urladdning av trioler följt av en falsk återtagning¹ som fortsätter med temautvecklingen. Efter en lång, vilande ton börjar den ”riktiga” återtagningen. Den börjar inte med det tassande inledningstemat utan med första violinens lärlrika utflykt högt uppe i det blå. Kanske utgör detta ett bevis för att det är detta temat som är huvudtemat.

I andra satsen, ett tredelat *Andante cantabile*, svarar violinen för A-delens melodi:

Liksom flera gånger tidigare låter Haydn mellandelen bli en mollversion av A-delen (ex. op.64:4). Med den återkommande A-delen avslutas en av Haydns vackraste satser.

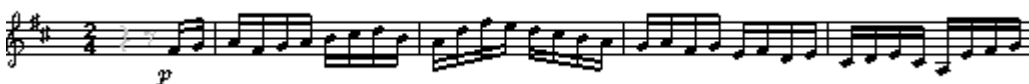
Nästa sats, med beteckningen *Menuetto: Allegretto*, bryter den meditativa stämningen från föregående sats. Menuettemat är angenämt gungande (se ovan om *)

Trion går i moll och är mera polyfon än menuetten.

Även finalen, *Vivace*, är tredelad A-B-A. A inleds med ett *perpetuum mobile*, som påminner om irländsk folkmusik.

Denna första del är i sin tur tredelad på samma sätt som menuettdelen i en menuettsats, alltså i mönstret ||: a :||: b - a :||

För tredje gången i denna kvartett låter nu Haydn mellandelen B fyllas med en mollversion av första delen. Här utvecklas den till ett spännande fugato:

A-delen återkommer och avslutar detta härliga verk

¹ Se Musikordlistan

Stråkkvartett Ess-dur op. 64:6

1. Allegretto 2. Andante 3. Menuetto: Allegretto 4. Finale: Presto
1790

Ett varmt lyriskt tema öppnar första satsen, *Allegretto*.

Den sista takten av temat blir betydelsefull i genomföringen (understrekat i notexemplet). I huvudgruppens fortsättning sker sedan en del djärva harmoniska utflykter innan sidotemat tar vid. Detta liknar mycket huvudtemat, och endast tonarten, B-dur, visar att vi är i sidogruppen.

Det rör sig alltså om Haydns ganska vanliga variant av sonatformen, med ett enda tema. Expositionen tas i repris.

Den intressanta genomföringen består av tre tydligt åtskilda delar. Först kommer en bearbetning av huvudtemat i suverän kontrapunkt, där varje instrument har sin egen stämma. Sedan följer ett avsnitt där frasen i huvudtemats sista takt vandrar mellan tre av stämmorna till ett stackatoackompanjemang i violin 2. Genomföringen avslutas med återtagning i ”fel tonart”, Gess-dur. Den avlöses av den egentliga återtagningen – i tonikan – med fortsatt utveckling av monotemat. Efter vilopunkt följer en ganska lång coda med samma innehåll som återtagningen.

Den långsamma satsen har tredelad form. A byggs upp av ett vackert, rofyllt tema

B-delen utgör en dramatisk kontrast i b-moll.

Menuetten, *Allegretto*, har den inte helt ovanliga kombinationen av en robust menuettdel och en lyriskt vekare Trio.

I slutet av Trions andra repris spelar violin 1 en stämma i det högsta registret som komplement till 2:a fiolens melodi.

Sista satsen, *Presto*, har rondoform. Schemat kan skrivas $||:A:||BABACADA$. Rondotemat är

I de mellanliggande episoderna hör man följande tre teman:

The image shows three staves of musical notation. The first staff is labeled 'B' and contains a melodic line in 2/4 time. The second staff is labeled 'C' and contains a more rhythmic line with eighth notes. The third staff is labeled 'D' and contains a melodic line with a fermata over the eighth measure.

En liten lustighet hörs i sista A. Rondotemat får under fyra takter sitt tempo halverat, innan det på nytt hastar till slut.

Stråkkvartetter op. 71 och 74

Under sommaren 1793 skrev Haydn sex kvartetter på begäran av Anton Apponyi, som också tillägnades kvartetterna. Man har antagit att de var skrivna med tanke på framföranden i de stora konsertsalarna i England, som Haydn skulle besöka för andra gången 1794. Kvartetterna delades på två opus, 71 och 74.

Alla sex kvartetterna har som nyhet en kort inledning före huvudtemat liksom Londonsymfonierna. Man har ofta betraktat dessa inledningar som ett sätt att påkalla publikens uppmärksamhet, ett sätt att få tyst på sorlet i en stor publik inför musikens början. Att detta inte är hela sanningen framgår nedan i beskrivningen av temana i op. 74:3. Kvartetterna kännetecknas också av andra drag anpassade för en större publik, t.ex. stora gester och ett ökat känslomässigt innehåll. Karl Geiringer² skriver: *Romantikens gryning är märkbar i stråkkvartetterna op. 74.* Det är också de tre kvartetterna i op. 74 som är de mest spelade av de sex. Men många specialister anser att de tre kvartetterna i op. 71 är goda exempel på mästerverk som kommit i skymundan.

Stråkkvartett B-dur op. 71:1

1. Allegro 2. Adagio 3. Menuetto: Allegretto 4. Vivace
1793

Denna kvartett, så fylld av glädje, börjar som alla i Apponyi-kvartetterna med en kort introduktion. Här består den av ett normalt melodiavslut, späckat med dubbelgrepp och i fortissimo. När huvudtemat börjar är det i en mer tillbakahållen stil, med "halv röst", som partituret förespråkar. Men redan efter fem takter återkommer energin, nu i forte:

The image shows the beginning of the first movement of the string quartet op. 71:1. It consists of two staves. The top staff is a melodic line starting with a fermata, and the bottom staff is a rhythmic accompaniment line. The tempo marking 'mezza voce' is visible below the first staff.

² Karl Geiringer, tysk musikforskare, 1899-1989

Ett påfallande intryck gör ett stigande brutet ackord, en s.k. Mannheim-raket, i överledningen till sidogruppen. I stället för en förväntad slutton på ett d överraskar Haydn lyssnaren med ett e och är därmed omedelbart inne i den tonart C-dur som ska förbereda det kommande sidotemat.

Sidotemat i F-dur är tydligt avlett från huvudtemat i Haydns monotematiska anda:

Expositionen ska tas i repris fr.o.m. huvudtemats början, men genom att avsluta expositionen med inledningens sista takter, börjar huvudtemat även denna andra gång efter ”inledningen”.

Genomföringen bjuder på en läcker uppvisning i imitativ kontrapunkt och senare också på virtuositet, när 16-delsfigurer tar vid.

Återtagningen är förkortad. Codan är byggd kring det 9-taktiga temat.

Adagio-satsen går i F-dur och är tredelad, ABA. I A-delens tema bidrar alla stämmorna med viktiga inslag:

B-delen har en rörligare melodi, i huvudsak förlagd till förstaviolinen:

Den hamnar efter några takter i Dess-dur innan den slutar i C-dur.

När A-delen återkommer har den i stort samma stämföring men är utsmyckad med olika prydnadsnoter.

Menuetten fortsätter i samma melodiosa stil:

Mot denna kontrasterar 8-delsfigurerna i Trion:

Finalen, *Vivace*, är en sannskyldig pärla. Det virvlande huvudtemat stötts av en allestädes närvarande, stadig puls och ger nästan intryck av perpetuum mobile. Här saknas helt de överraskande pauser, som annars är så vanliga i Haydns verk. I stället är det kontinuiteten som fångslar, liksom naturligtvis stämmornas virtuositet:

Sidotemat i F är i stort detsamma, även om det nu införs även ett synkoperat motiv:

Ett sluttema tar upp både 16-delsfigurerna och synkoperna:

Genomföringen är kort, endast 28 takter, och behandlar främst sluttemat.

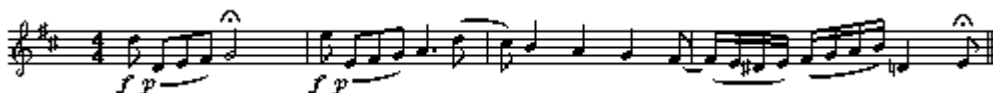
Återtagningen är å andra sidan längre än expositionen och fortsätter utvecklingen, bl.a. av synkopmotiven och huvudtemats första takt. Sluttemat fungerar nu som coda.

Stråkkvartett D-dur op. 71:2

1. *Adagio-Allegro* 2. *Adagio cantabile* 3. *Menuetto: Allegro* 4. *Finale: Allegretto*
1792?

I Haydns kvartetter är D-dur inget unikt val av tonart. Detta är hans 8:e, och han skulle komma att skriva ytterligare en, op. 76:5. Men kvartetten är unik på annat sätt. Det är den enda av Haydns 68 stråkkvartetter som har en långsam inledning. Sådana var visserligen vanliga i hans symfonier, men inte i kvartetterna. Kvartetten har också en ovanligt lyrisk och romantisk stämning

Första satsen har alltså en långsam inledning, visserligen kort, endast 4 takter, men dock. Hela satsens signum är ett fallande oktavsprång och detta inleder också adagiot:

Huvudtemat i allegrot börjar med samma oktavsprång:

Detta temat är inte bara ett konstverk i partituret, det klingar bra också!

Sidotemat, som tar sin början i allegrots takt 17, är i stort identiskt med huvudtemat men vandrar nedåt i stämmorna i stället för uppåt och står förstas i A-dur.

Ett sluttema utgörs av en enkel melodi:

Oktavsprånget utvecklas både i exposition och återtagning vilket kan vara orsaken till att genomföringen är ovanligt kort, 18 takter jämfört med expositionens 48. I genomföringen hörs även sluttemat.

I återtagningen fortsätter som sagt genomföringen av både oktavsprång och sluttema. Det senare inleder dessutom den korta codan. Man ser hur sluttemat har fått ta över sidotemats funktion, när sidotemat är en monotematisk version av huvudtemat. Men sist i codan hörs förstås oktavsprången.

Satsen är en upplevelse att ta del av både visuellt i partituret och och som ljudande konstverk.

Den andra satsen har också den sonatform, men av den typ som brukar användas för långsamma satser, alltså utan genomföring. Det senare får tas med en nypa salt eftersom Haydn ständigt utvecklar sina teman, både i exposition och återtagning. Expositionen innehåller huvudtema och sidotema, som i stort är lika om man bortser från tonarten.

Huvudtemat är enkelt utformat:

Sidotemat är något mera utsirat:

Expositionen slutar på ett E-durackord som omvandlas till ett E7-ackord. Detta tror man ska förbereda återtagningens huvudtema i A-dur. Och Haydn börjar visserligen på tonen e men i C-dur!

Efter 54 stråckkvartetter kunde Haydn fortfarande överraska med okonventionella grepp! Det dröjer sedan åtskilliga takter innan tonarten hamnar i tonikan och då låter huvudtemat så här:

Huvudtemat hörs också i sin ursprungliga form i codan, nu till ett triolackompanjemang i violin 1.

Ordningen mellan de två mellansatserna kan ju som bekant variera. I de flesta av sina mogna kvartetter (i 34 av 45 fullbordade kvartetter f.o.m. op 20) har Haydn placerat menuett/scherzo-satsen som nr 3. Så gör han även här. Menuetttemat är:

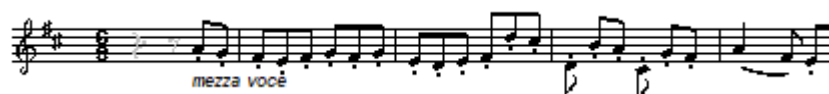

Cello-insatsen får väl betraktas som en inledning men omfattas ändå av repristecknet. Det stigande temat har 9 takter, vilket Haydn får att låta högst naturligt. Trion kontrasterar verkligen, dock inte i tonart:

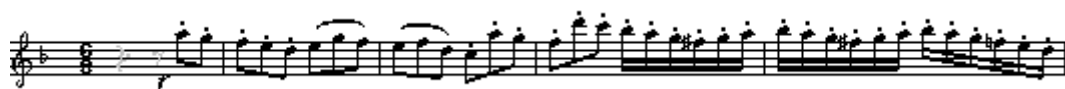

Finalen, *Allegretto – Allegro*, har betecknats som rondo, men har en ovanlig form. Först hörs i allegretto ABA. Sedan upprepas det hela i allegrot där temana är transformerade.

A-temat är enkelt och anspråkslöst, uppbyggt av i huvudsak 8-delar.

B-temat i d-moll har i början stora likheter med det föregående men för in även 16-delsfraser.

När A-delen återkommer är den också kompletterad med 8-delar. Allegrot har alltså i princip samma uppbyggnad.

Stråkkvartett Ess-dur op. 71:3

1. *Vivace* 2. *Andante con moto* 3. *Menuetto* 4. *Finale: Vivace*
1793

Detta är Haydns 9:e kvartett i Ess-dur. Ytterligare en skulle komponeras. Tydligt har det varit något i tonarten som lockat.

Första satsen, *Vivace*, inleds med ett 12-stämmigt (sic!) Ess-durackord följt av en vilopunkt. Huvudtemat karakteriseras av en 16-dels-”krumelur” men har efter tre takter ett unisont, upprepat avslutningsmotiv bestående av tre åttondelar, som också kommer att få stor betydelse i satsen:

Sidotemat är förlagt till violan och har som vanligt stora likheter med huvudtemat:

Ett andra sidotema, en variant på det första, införlivar åttondelarna:

Ett synkoperat sluttema sätter punkt för expositionen:

Expositionen ska som nästan alltid tas i repris.

Genomföringen börjar i Ess-dur. Det är huvudtemats 16-delskrumelur och 3-tonsmotivet som utvecklas tillsammans med 8-delarna från det andra sidotemat. Tonarten förflyttar sig sedan ner till H-dur, därefter till G-dur för att slutligen inför återtagningen hamna i Ess-dur, alltså varje gång med en stor ters sänkning.

I den långa återtagningen (105 takter) fortsätter genomföringsarbetet liksom i de två föregångarnas första satser. Den avrundas med sluttemat. Sedan följer en ovanlighet. För första gången (?) sätter Haydn sitt repristecken för omtagning av genomföring/återtagning före slutet. Efter repristecknet följer nämligen en 28 takters coda, som framförallt vädrar de upprepade 8-delarna. Men sista ordet får 16-delskrumeluren.

I den andra satsen tillämpar Haydn på nytt sin egna ”uppfinning” tema med variationer, där det som ska varieras består av två teman. Till yttermera visso utgör det andra temat en variant av det första. De två temana är:

Det lilla inpasset *licenza* i översta notexemplet betyder (*med någon*) *frihet*. Haydn, som bryter mot stämföringsreglerna genom att låta de två violinerna här spela i oktaver, överlåter därmed åt andraviolinisten att avgöra om denna ska spela en annan ton än f. Men enligt Hans Keller är den egentliga innebörden ungefär denna: ”Ja, jag vet att jag bryter mot reglerna, men det låter ändå bra.”³

Efter första variationen låter Haydn de två temana komma tillbaka oförändrade men utan repriser. I variation 2 har primarien huvudrollen med en rörlig stämma bestående av sextioler på varje fjärdedel.

I var. 3 spelar cellon något av en huvudroll. Var. 4 har ett långt avsnitt där cellon vilar, och de tre översta stråkarna spelar staccato i sina övre register. Det skapar en ovanlig klanbild. Sista avsnittet kan kanske betraktas som en coda.

³ Hans Keller, *The Great Haydn Quartets. Their Interpretation*, J.M.Dent London, 1986

Menuettsatsen i Ess-dur, påstås ha mera triokaraktär än menuettkaraktär. Vad som i alla fall kan konstateras är att menuett delen i huvudsak rör sig i annan tonart än tonikan och hittar dit först i slutet:

I ett avsnitt av andra repriserna slingrar sig violinstämmorna kring varandra som ett förälskat par:

I Trion spelar cello temat:

Men det är kanske reprisernas avslutning, med sina höga sluttoner i violin1 och ackompanjemanget i mellanstämmorna, som sticker ut mest:

Finalen, *Vivace*, i 6/8 har naturligtvis 2 slag i takten. Det hindrar inte att man samtidigt upplever ett snabbt valstempo, accentuerat av ackompanjemanget när huvudtemat presenteras:

Formen är en hybrid mellan sonatform och sonatrondo. För det senare talar att huvudgrupp och "sidogrupp" var för sig är försedda med repristecken. För det förra talar att genomföringen inte föregås av huvudgruppen.

Mönstret (med antalet takter under symbolerna) blir alltså:

||: A :||: B :|| - C - A - B - coda.
8 22 57 8 22 25

Det inledande temat i B, är tydligt härlett ur huvudtemat, vilket blir tydligare om man tänker bort tonerna 3 och 8 i notexemplet nedan:

C utgör genomföringsdel av (huvud)temat. Här skördar Haydns kontrapunktik lagrar. Förutom temat dominerar en utsirande motstämma i 16-delar:

Haydn unnar sig också ett litet skämt. Nära slutet av genomföringen, C, efter en paus, hörs 4 takter av huvudtemat, som kan betraktas som en s.k. falsk återtagning. Men sedan fortsätter genomföringen som om inget hade hänt.

Den riktiga återtagningen återger A och B i praktiskt taget identisk stämföring men utan repriser. Den ganska långa codan utgör en resumé över använda teman och figurationer.

Stråkkvartett C-dur op. 74:1

1. *Allegro moderato* 2. *Andantino grazioso* 3. *Menuetto : Allegretto*
4. *Finale: Vivace*
1793

Detta är ytterligare en underskattad pärla i Haydns kvartetter. Det vackra huvudtemat i den första satsen presenteras i notexemplet nedan med alla sina 8 takter:

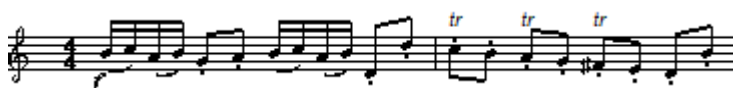
I temat är det violinstämmans små, ofta kromatiska intervall, de upprepade 8-delarna i cello samt 16-delsfigurerna som sätter sin prägel på satsen.

Ett överledningsparti i intressant imitationsteknik följer. Det blir dock bara en episod som hörs på nytt först i återtagningen.

Sidotemat har på vanligt haydnskt manér hämtat sitt material från huvudtemat. Alla de nämnda ingredienserna finns med även här: (De upprepade tonerna har dock inte kommit med i notexemplet.)

Även i sluttemat finner vi dessa:

Expositionen ska tas om.

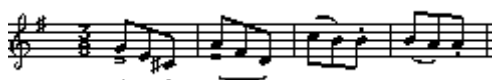
Genomföringen utvecklar i sin första hälft de kromatiska motiven liksom orsaken till den jämna pulsen, 8-delarna, som nu inte bara kretsar kring en enda ton. Den andra halvan av genomföringen exploaterar 16-delsrörelserna.

Återtagningen är lika lång som expositionen, men långt ifrån en exakt kopia. I stället fortsätter genomföringsarbetet liksom i flertalet av de sex kvartetterna i op. 71/74.

Den ”långsamma” satsen är ganska rörlig, ett *andantino* i stället för ett *adagio*. Uppbyggnaden har tydlig karaktär av sonatform, även om genomföringen är kort. Huvudtemat representeras här med förstaviolin- och violastämman. Taktarten och tempot ger lite av menuettkaraktär:

Sidotemat i D-dur är inte identiskt, men har flera drag gemensamt med huvudtemat:

Expositionen ska repeteras.

Genomföringen utvecklar främst sidotemat. Återtagningen har helt ny stämföring och följs dessutom av en lång coda. Hela andra delen av satsen med genomföring och återtagning ska tas om enligt partituret, vilket man avstår ifrån i många inspelningar.

Menuettsatsen har sedvanlig uppbyggnad. Temat inleds med tre långa, stigande toner som upplöses på ett överraskande sätt. Haydn kunde konsten att variera sitt temakoncept. Antalet takter är 14.

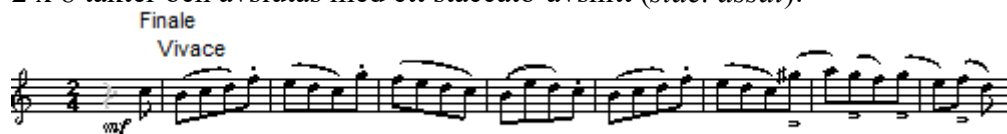

Raffinemanget fortsätter i den andra repriserna med magiska harmoniska vändningar, men sluttonen är ändå c.

Men Trios första ton är ett ciss! För första gången – påstås det – väljer Haydn en submediant som kompletterande tonart, här alltså A-dur. Man menar att Haydn nu föregriper – ännu tidigare än Beethoven – den harmoniska förnyelse som blir så vanlig hos romantiker som t.ex. Schubert. Samtidigt blir dock temat ”snällare” och lättare att memorera, trots att taktantalet fortfarande är 14 och inte 4, 8, 12 eller 16.

Finalen, *Vivace*, är den tredje satsen i verket med sonatform. Huvudtemat består av 2 x 8 takter och avslutas med ett staccato-avsnitt (*stac. assai*):

För ovanlighetens skull finns ytterligare ett pregnant tema i huvudgruppen:

Detta övergår i överledningen till sidogruppen.

Sidotemat är en kanon i de tre lägre stämmorna till förstaviolinens motstämma:

Det är närmast ett mirakel att tonerna i denna lärda stil glider fram på ett fullständigt naturligt sätt. Hela expositionen utgör en hyllning till livsglädjen. Ett synkoperat avsnitt är fullständigt betvingande, och ett sluttema fullbordar triumfen, där bordunstämmorna i viola och cello blir ett minnesvärt inslag:

Genomföringen utnyttjar först sidotemas kontrapunktiska möjligheter och avslutar med ett avsnitt matat med synkoper.

Återtagningen, som är lika lång som expositionen, har förkortat huvudgruppen, men bjuder i gengäld på fortsatt genomföring av expositionens teman. Sluttemat blir Coda i denna sats av himmelsk längd.

Stråkkvartett F-dur op. 74:2

1. *Allegro spiritoso* 2. *Andante grazioso* 3. *Menuetto: Allegretto*

4. *Finale: Presto*

1793

Första satsen börjar med en kraftfull, unison inledning om 8 takter, som föregriper huvudtemat och går i samma tempo. De fyra sista takterna är dock unika:

Huvudtemat spelas till mellanstämmornas brutna ackordackompanjemang:

När temat upprepas går det i g-moll!

Sidotemat är i monotematisk anda identiskt med huvudtemat och hörs nu i violan. Men motstämman i violinerna har både *dolce*-beteckning och föregås av cesur och borde alltså enligt Hepokoski och Darcey vara det egentliga sidotemat⁴:

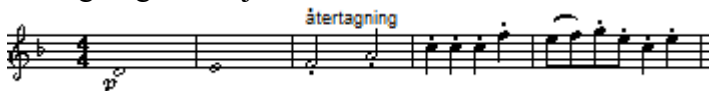

Som framgår av notexemplet skiftar stämmorna plats efter 4 takter.

Genomföringen bjuder på stämflätning i den högre skolan. Viktiga inslag är också alla pauser, som stoppar upp skeendet och skapar spänning. Alldeles i slutet hörs inledningens 4 sista takter (se notexempel ovan) som därmed annonserar återtagningen. Ja det är lätt att tjasas av drag i Haydns verk. Georg Feder vill särskilt trycka på följande finesser⁵: Haydn måste med omsorg ha valt de två sista tonerna i expositionen, liksom i genomföringen, för att de med mycket små förändringar ska passa till fortsättningen. **1.** i notexemplet nedan leder tillbaka till huvudtemat i F-dur och **2.** leder till genomföringens början i A-dur:

Samma andas barn är genomföringens avslutning med tonerna d och e, som leder till återtagningens början i F-dur.

Den andra satsen, *Andante grazioso*, är en variationssats i Haydns speciella form; variationsmaterialet består av två teman, var och en omgiven av repristecken.

Det andra temat låter det inledande motivet sträva uppåt i stället för nedåt:

I andra delen av denna repris återkommer det första temat.

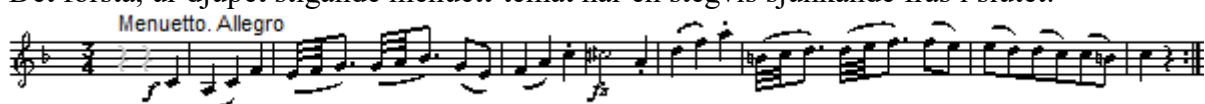
Variation 2, som går i b-moll, har andraviolinerna i centrum. I V3 är det framför allt violan och cellon som sätts på prov. I slutet leder violans upprepade sextioler till en coda. Formmässigt kan naturligtvis satsen lika gärna betraktas som tredelad. Georg Feder (se fotnot) gör så, där temat och den första variationen utgör A-delen, mollvariationen B-delen och variation 3 den återvändande A-delen.

I menuetten använder sig Haydn, liksom i op. 74:1, av submedianten i sitt tonartsval genom att låta Trion gå i Dess-dur. Han kommer att göra så även i g-mollkvartetten op. 74:3. Tillvägagångssättet kan alltså sägas utgöra ett av kännetecknen för detta opus.

⁴Enligt Hepokoski och Darcey, *Elements of Sonata Theory*, räcker det inte med att temat står i dominant-tonarten, det krävs även en cesur (paus eller taktvila) före temat.

⁵ Georg Feder, *Haydns Streichquartette, Ein musikalischer Werkführer*, Verlag C.H.Beck, München 1998

Det första, ur djupet stigande menuett-temat har en stegvis sjunkande fras i slutet:

I den andra repriserna hörs cello besvara denna avslutningsfras med en spegelvänd variant i det djupa registret.

Trion, betydligt mindre kaxig, öppnas i de tre lägre stråkarna, som efter några takter får sällskap av en rörlig motstämma i första violinen:

Den senare 8-delsstämman utvecklas vidare i nästa repris. Efter de två trio-repriserna finns en coda som modulerar tillbaka till F-dur. Denna avslutas med att 8-delsfigurerna nu förflyttats till cello.

Finalen, *Presto*, flyter fram i svindlande tempo. Formen, rondopräglad, har likheter med finalen i Ess-dur op. 71:3 genom att A, ritornellen, och B, första episoden, har repristecken. A-delens tema är mycket energiskt:

B-delen börjar som en variant av rondotemat men bjuder snart på mer föränderliga variationer:

Följande mönster kan möjligen användas för att vid avlyssning identifiera resterande episoder:

|: A : ||: B :| - A - C - A - C - A - B - A - C - A - D - A - coda.

Andra A börjar med en temavariant men får efter några takter inslag av synkoper, som ytterligare betonar den pådrivande energin. Dessa följs av ett litet fugato på huvudtemats 8 första toner. Detta A har tydlig genomföringskaraktär.

Episod C skiljer sig radikalt från satsens övriga delar, med temat uppbyggt av halvnoter. Temat måste sägas vara en genial ingivelse:

Nära slutet hörs en episod präglad av trioler:

Den slutar i en vilopunkt, innan ett kort sista A tar vid. En lika kort coda, byggd kring huvudtemats 16-dels-krumelur samt ett synkoperat motiv, sätter punkt för denna fantastiska sats.

Stråkkvartett g-moll op. 74:3, Ryttaren

1. *Allegro* 2. *Largo assai* 3. *Menuetto: Allegretto* 4. *Finale: Allegro con brio*
1793

Kvartetten börjar med en ganska bisarr inledning i satsens tempo, *Allegro*. Den följs av en lång paus. (I notexemplet är för-slagen i de fyra första takterna ej utskrivna utan markerade med asterisktecken.). Den första tonen i varje takt bildar ett tonförråd som utnyttjas i sista satsens huvudtema, se nedan.

Introduktionen skiljer sig dock från inledningarna i seriens övriga fem kvartetter genom att ingå i expositionens repris. Det visar sig också i genomföringen att den innehåller tematiskt material.

Det egentliga huvudtemat är uppdelat på samtliga instrument:

Man kan lägga märke till ett motiv som upprepas flera gånger, två korta toner och en lång (streckat i violastämman i notexemplet ovan).

Detta 3-tonsmotiv får strax den långa tonen utbytt mot trioler:

Expositionen är av en typ som kallas kontinuerlig. Det saknas alltså egentlig sidogrupp. I stället spinns det vidare på huvudtemats motiv. Det ländlerlika temat i B-dur i takt 55 (av expositionens 78) får därför betraktas som ett sluttema. Det spelas till ett triolackompanjemang.

Genomföringen börjar med triolfigurerna från huvudgruppen (se notexempel 3 ovan). Snart hörs inledningstemat och efter en stund huvudtemats tretonsmotiv (streckat i notexempel 3) liksom sluttemat. Med elegans kombinerar Haydn expositionens alla motiv och teman. Återtagningen börjar med huvudtemat (notexempel 2). Sluttemat (liksom sidotemat där sådant finns) spelas, som brukligt i verk med molltonika, i tonikans dur (G-dur), som också avslutar satsen.

Kvartettens tyngdpunkt är onekligen den andra satsen, *Largo assai*:

Tonarten, som känns avlägsen, är visserligen submediant till tonikan g-moll, men ändå mer avlägsen än den andra submedianten, Ess-dur. Haydn var inte rädd för att använda i sammanhanget främmande tonarter.

I takt 8 (sista takt i notexemplet ovan) studsar man till inför ett i sammanhanget (E-dur) raffinerat ackord (G-septimackord).

Mittdelen i den tredelade satsen har ett liknande tema fast i moll:

När den inledande delen återkommer är temat utsirat. En passus om två takter, där alla instrumenten i pianissimo spelar snabba upprepade toner, skapar en speciell magi.

I tredje satsen, *Menuetto: Allegretto* (G-dur),⁶ demonstrerar Haydn sin konstfulla polyfoni utan att den märks i det självklara musikflödet. Menuettetemat är

Trion i g-moll är mera dämpad i stämningen:

Vilken är bakgrunden till kvartettens smeknamn? Man ser ofta hänvisningar till första satsens rytm. Utan att vara expert på vare sig ridning eller rytm har jag alltid trott att ridningens puls gick i tvåtakt. Om detta är riktigt känns det rättare att förklara ryttarnamnet med sista satsens teman och rytm. Satsen har beteckningen *Finale: Allegro con brio*. Första temat är synkoperat och kännetecknas av sina efterslag (streckat i notexemplet):

Man kan lägga märke till att temats tonförråd i de första takterna, g, b, d, ess, ciss, är hämtat från första satsens inledning, den första tonen i de fem första takterna.⁷

I sidotemat är det ackompanjemanget som svarar för efterslagen:

Expositionen ska som alltid tas i repris. Genomföringen sysslar med båda temana men börjar med sidotemat. I återtagningen hörs, liksom första satsens sluttema, sidotemat i G-dur.

⁶ Det normala på Haydns tid var att menuettsatsen stod i tonikan. Haydns tonartsval här använder Hans Keller i *The Great Haydn Quartets* därför som ett av flera argument för att hela kvartettens borde ha beteckningen Stråkkvartett i G (alltså varken G-dur eller g-moll). Men man kan kanske tycka att Haydn borde ha tolkningsföreträde när det gäller att välja vilken tonart verket ska ha i titeln. Haydn har dessutom i kvartetterna op. 42, d-moll och op. 50:4, f-moll, ställt menuetten i D-dur resp. F-dur.

⁷ Pierre Barbaud, se litteraturlistan.